

Anthony Pym

Exploring Translation Theories

(London: Routledge, 2010. 186 pp. ISBN: 978-0-415-55363-6)

Robin Edina

E-mail: robin@beltav.hu

A nagy múltú *Routledge* brit könyvkiadó egyik legfrissebb, a fordítás elméletével foglalkozó könyvének szerzője kiemelkedő személyisége a modern interdiszciplináris tudományok: az interkulturális kommunikáció és a fordítástudomány területének. Anthony Pym a tarragonai *Universitat Rovira i Virgili* nyelvészprofesszora Spanyolországban, ahol interkulturális és fordítástudományi posztgraduális képzéseket vezet. Doktorátusát szociológiából szerezte, fő kutatási területe a fordítás és az interkulturális kapcsolatok szociológiai megközelítésű vizsgálata, valamint a fordítóképzés kérdéseinek elemzése. Számos fordítástudománnyal foglalkozó könyv szerzője és szerkesztője, rendszeresen jelennek meg cikkei a fordításelmélet és a fordítóképzés témakörében.

Az *Exploring Translation Theories* Pym legutóbbi kiadott írása. Ahogyan azt a címe is jelzi (saját szabad fordításban: *Kalandozások a fordításelmélet berkeiben*), a könyv a fordítástudomány elméleti kérdéseinek leírását és elemzését tárja az olvasó elé. A tekintélyes, tizenkét oldalas irodalomjegyzék tanúskodik arról, hogy Pym valóban a fordításelmélet témaköreinek teljes és átfogó bemutatására törekedett: a hivatkozott művek szerzői között ott szerepel a fordítástudomány összes jól ismert és gyakran idézett neve. A könyv a huszadik század klasszikus nyelvészeti megközelítéseinek áttekintésével kezdődik, majd tovább lép a mai modern modellek bemutatására: nyolc fejezeten keresztül tárgyalja az egyes témaköröket. A fejezetek részletesen, egymás után vezetik fel a központi paradigmákat, és a hozzájuk kapcsolódó elméleteket, példakon keresztül illusztrálják a kulcsfontosságú fogalmakat. Pym a példákat több különböző nyelvből meríti, azonban az angolon kívül a fejezetek olvasásához egyéb nyelvek ismerete nem szükséges.

A szerző **előszavából** fény derül arra, hogy a könyv célja nem az, hogy jobb fordítót faragjon az olvasójából. A *Exploring Translation Theories* a fordítástudomány modern, európai szemléletű elméleteinek paradigmáival foglalkozik az 1960-as évektől napjainkig. Pym a fordítás címszava alá sorolja a szóbeli nyelvi közvetítést, azaz a tolmácsolást is, ugyanakkor nem fordít külön figyelmet a tolmácsolás során felmerülő problémák bemutatására és tárgyalására. Jeremy Munday *Introducing Translation Studies* (2001/2008), illetve Franz Pöchhacker *Introducing Interpreting Studies* (2004) című munkájától eltérően Pym nem az empirikus kutatások eredményeire és gyakorlati alkalmazásaira, hanem elsősorban a fordítás tudományának alapvető elméleteire összpontosít. Ezeket az elméleti kérdéseket azonban nem csupán bemutatja, nem pusztán

felsorolja más szakemberek gondolatait; az elméleteket ellentétbe állítja, a paradigmákat szembesíti egymással, és így több kritikát és bírálatot hoz fel, mint az egyszerű elméleti áttekintések általában. A szerző olyan fogalmakra és paradigmákra összpontosít, amelyek kulcsfontosságú szerepet játszottak a fordítás-tudomány fejlődésében.

A könyv **első fejezete** arra igyekszik választ találni, mit is értünk „elmélet” illetve „paradigma” alatt, hogyan születnek ezek a fogalmak, és hogyan hatnak a különféle elmélkedések magára a fordítás folyamatára, hiszen helytelen volna elválasztani az elméletet a gyakorlattól. Alapvető tény, hogy a fordítók munkájuk közben folyamatosan elmélkednek a lehetséges megoldásokról egy-egy fordítási nehézség kapcsán, majd döntést hoznak arról, melyik lehetőséget választják a sok közül, azaz gondolatokat formálnak arról, mit jelent tulajdonképpen a fordítás, és hogyan kell végezni. Amikor ezeket a gondolatokat meg is fogalmazzák, létrejönnek a különböző fordítási modellek, majd ezekből a modellekből születnek az elméletek. A fordítók többnyire nincsenek tudatában annak, hogy valójában elméleteket gyártanak, mindez csak akkor jön napvilágra, ha ellentétes vélemények merülnek fel. Ekkor válik a gyakorlati elmélkedés megfogalmazott elméletté. Amikor pedig az elméletek magyarázatokat formálnak a fordítás különböző aspektusaira, már paradigmákról beszélünk, vagyis olyan alapelvekről, amelyek meghatározzák és elhatárolják egymástól az egyes elméletek csoportjait. Ez a könyv paradigmák – ekvivalencia, cél, leírás, bizonytalanság, lokalizáció, kulturális fordítás –, és nem egyes elméletek köré épül. Ezen paradigmák mindegyike a bizonytalanság és az ekvivalencia között dúló fundamentális ellentétre igyekszik választ adni. Pym álláspontja szerint nem az a fontos, hogy egyik vagy másik paradigmát a többi fölé emeljük: a paradigmák gyakorlati előnye valójában pluralitásukban rejlik. Számos értékes módja létezik a fordítás legfontosabb kérdéseinek megközelítésére, amelyek közül bármelyik hasznosnak bizonyulhat egy adott fordítási pillanatban. A paradigmák pluralitásában egyensúly rejlik, és a szerző célja éppen ennek a manapság gyakran felborult egyensúlynak a helyreállítása.

A fordítástudomány elméleteinek bemutatását Pym az ekvivalencia paradigmájával nyitja, amelyet két, egymással ellentétben álló alparadigmára bont: a természetes (*natural*) és a direkcionális vagy irányfüggő (*directional*) ekvivalenciára. A szerző a könyv **második fejezetében** elsőként a természetes ekvivalencia elméleteivel foglalkozik, amelyek az 1960–70-es években a nyelvek strukturalista megközelítésére igyekeztek megfelelő választ találni. Az ekvivalencia fogalma elsősorban azon az elméleten nyugszik, hogy amit az egyik nyelven mondunk, az egy másik nyelvre fordítva ugyanolyan értékkel vagy funkcióval kifejezhető. A természetes ekvivalencia alparadigmája azt feltételezi, hogy ez a két, egymással egyenértékű kifejezés már a fordítás előtt is létezett az adott nyelvekben. Egyenlőségüket nem befolyásolja a fordítás iránya, bármely nyelvről fordítunk a másikra, mindig ugyanarra az eredményre jutunk. A strukturalista nyelvészet (*structuralist linguistics*) szerint azonban a nyelvek külön-külön világnézetet képviselnek, közöttük a fordítás elméletileg lehetetlen. Ennek a problémának a megoldására a természetes ekvivalencia alparadigmája nem teljes nyelvrendszerre összpontosít, hanem alacsonyabb nyelvi szinteken keresi az

egyenértékűséget. Az ekvivalencia bármely nyelvi szinten megvalósulhat, a formától egészen a pragmatikus funkcióig. Mindez úgy lehetséges, ha a kontextuális jelentést (*contextual signification*) helyezzük a középpontba, ha elvégezzük a jelentés összetevőinek elemzését (*componential analysis*), ha feltételezzük, hogy a deverbálisáció (*deverbalisation*) lehetséges, és visszautalhatunk a két nyelv közötti értelmi tartományra (*tertium comparationis*). Vinay és Darbelnet kidolgozta az ekvivalenciát megteremtő fordítói műveletek modelljét azokra a helyzetekre, ahol a természetes ekvivalens nem rögtön nyilvánvaló. Az ő munkájukat a fordítói stratégiák számos további kategorizációja követte. Pym a természetes ekvivalencia alparadigmájához sorolja Werner Koller, valamint Katharina Reiss funkcionalista elméletét is. Mindkettő szerint a fordító feladata az, hogy az ekvivalenciának azt a típusát válassza, amely leginkább megfelel a forrásnyelvi szöveg funkciójának. A természetes ekvivalencia alparadigmáját Pym történelmi fontosságúnak tartja, hiszen ezen elméletek szerint az egyes nyelvek egyenlő kifejező képességgel rendelkeznek. A természetes ekvivalencia összefoglalja a fordítás elméletének központi problémáit, és ezzel a további paradigmák kiindulópontjául szolgált.

A természetes ekvivalenciával ellentétben a **harmadik fejezetben** tárgyalt direkcionális ekvivalencia alparadigmája a forrás- és célnyelvi szöveg közötti kapcsolatot nem tekinti sem természetesnek, sem kölcsönösnek vagy visszafordíthatónak. Az asszimetrikus reláció szerint, ha az egyik nyelvről valamit lefordítunk egy másik nyelvre, majd azt ismét visszafordítjuk (*back-translation*) az eredeti forrás nyelvre, nem feltétlenül jutunk vissza oda, ahonnan elindultunk. Ez azt jelenti, hogy a fordítás iránya (*directionality*) kulcsfontosságú szerepet játszik az ekvivalencia megállapításában. A direkcionális ekvivalencia alparadigmája fordítási műveletek kidolgozása helyett általában két ellentétes pólus köré összpontosul, két ellentétes fordítási stratégiának (szabad illetve szószerinti fordításnak) megfelelően. Például szolgál Eugene Nida formális és dinamikus ekvivalencia modellje (*formal and dynamic equivalence*). A két alparadigma azonban gyakran érintkezik egymással, Vinay és Darbelnet fordítási műveleteinek listája felülről lefelé, a direkcionális gondolkodásmódtól a természetességig halad. Otto Kade elméletének fordítás definíciói szintén egy keretbe foglalják mind a természetes, mind a direkcionális ekvivalencia alparadigmáját. A fejezet végén Pym a választási lehetőségeket Gutt fordításról alkotott relevancia elméletéhez kapcsolja, amelyben szintén fellelhető a direkcionális ekvivalencia fundamentális kettőssége. A szöveg felhasználójának hite az „értelmezhető hasonlóságban” (*interpretative resemblance*) olyan fogalom, amely a direkcionális ekvivalencia alparadigmáján belül is értelmezhető, mivel erősen függ a fordítás irányától. Gutt megközelítése azonban több más olyan elmélettel is rokonságot mutat, amelyek az ekvivalencia társadalmi funkcióját mint közös illúziót hangsúlyozzák. A fordítók állandóan arra kényszerülnek, hogy a különböző alternatívák közül válasszanak, ezért a fordítás a fordító *tudatos* döntései eredményeképpen születik. Ezeket a döntéseket azonban nem minden esetben a forrásszöveg diktálja, a választási kritériumok gyakran valahol a fordító közelében keresendők.

Ezt a fonalat veszik fel azok az elméletek, amelyek az ekvivalencia paradigmájával szembehelyezkedve a fordítás funkcióját emelik ki. A **negyedik**

fejezetben a szerző ezekre az elméletekre tér ki részletesen. A fordítás funkcióját, illetve célját középpontba helyező megközelítések közül is kiemelkedik Hans Vermeer *Skopos*-elmélete. Reiss és Koller ugyancsak funkcionalista modelljétől eltérően Vermeer szakít az ekvivalencia forrásnyelvi szöveghez kötődő elméleteivel, és a fordítás folyamatában a célnyelvi szöveg funkcióját emeli ki, amelyet görögül a *Skopos* (magyarul: cél) névvel illet. Eszerint a fordítónak úgy kell végrehajtania a feladatát, hogy a szöveg betöltse a *Skopost*, vagyis a fordítás kommunikatív funkcióját ahelyett, hogy a forrásnyelvi szövegnek igyekezne megfelelni. Egy forrásnyelvi szövegnek így több lehetséges fordítása is elképzelhető, a fordítást meghatározó céltól függően. A fordítónak ezért információra van szüksége a fordítás funkciójáról, ezt pedig a megbízó bocsátja rendelkezésére. A fordítónak ebben a helyzetben már nem kizárólag szövegekkel van dolga, munkája során figyelembe kell vennie a megbízó, az olvasó vagy végső felhasználó, és az író igényeit is. Vermeer elmélete szerint a fordító az, aki végül meghatározza a fordítás célját, a *Skopost*. Holz-Mänttári a fordítót mint a kultúrák közötti kommunikáció szakértőjét emeli ki a fordítás folyamatában, amely egyben azt is jelenti, hogy nem csak fordít, hanem tanácsot is ad. Christiane Nord pedagógia szemléletű elmélete pedig kiemeli, hogy a fordító nem csak a fordítandó szövegnek tartozik hűséggel, hanem főként a munka folyamatában részt vevő embereknek (*fidelity vs. loyalty*): megbízók, vevők, olvasók. Pym ezen megközelítések bemutatását kiterjesztette Gouadec projekt analízis (*project analysis*) elméletére, aki azt hangsúlyozza, hogy elsősorban a megbízó által, még a fordítás előtt a fordító rendelkezésére bocsátott utasítások és információk határozzák meg a fordító döntéseit. Vermeer *Skopos*-szabálya nem határozza meg, *hogyan* kell a fordítónak dolgoznia. Csupán annyit árul el a fordítónak, hol keressen iránymutatást a fordításhoz. Alapvetően nem előíró (*prescriptive*), hanem leíró (*descriptive*) megközelítésre törekszik, habár Pym rámutat az elmélet mélyén rejlő erőteljes pedagógiai célzásra a deskriptív lepel mögött, amint Vermeer a kiválóan képzett, szakértő fordító munkáját hangsúlyozza. A fordítás célját középpontba helyező paradigma mindezzel az ekvivalencia-központú nyelvészeti megközelítéseken túl olyan tudományágak elméleteit és modelljeit is hasznosítja, mint az alkalmazott szociológia, a marketing és a kommunikációs etika. Ugyanakkor Pym végig kihangsúlyozza, hogy az ekvivalencia és a célközpontú paradigma több ponton is összeegyeztethető egymással.

Míg a *Skopos*-elmélet az ekvivalenciát különleges esetekre korlátozta (funkcionális állandóság – *functional consistency*), a leíró (*descriptive*) elméletek szerint az ekvivalencia minden fordításban megjelenik. A szerző az ötödik fejezetben ezért a leíró paradigmával folytatja a fordításelméletek ismertetését, és részletesen tárgyalja a hozzá tartozó gondolatok születését, egy új, empirikus alapokra épülő tudományág kialakulását. Pym számos szakember gondolatait érinti, akik nagyban hozzájárultak a leíró elméletek alapvető fogalmainak kidolgozásához: Levý, Miko, Popović, Catford (fordítási eltolódások – *translational shifts*), Even-Zohar (kulturális poliszisztémák), Holmes, Toury (a fordítástudomány mint empirikus, leíró tudományág, a fordítás mint a célnyelvi kultúra ténytárgya), Lefevere (társadalmi kontextus). A leíró paradigma szakít a korábbi előíró irányzatokkal, és inkább azt igyekszik bemutatni, milyenek valójában a fordított

szövegek, vagy általában milyenek lehetnének. Ennek a törekvésnek a nyomán született a kollektív fordítási normák (*norms*) elmélete. Az általános, standard gyakorlatot képviselő normák szabályozzák a fordítók munkáját, kötetlen társadalmi konszenzus alapján. Szintén forradalminak tekinthető az az elmélet, miszerint a fordítást kizárólag a célnyelvi kontextuson belül érdemes vizsgálni, elemzésükhöz a forrás nem szükséges. Az empirikus kutatások nyomán megfogalmazódott fordítási univerzálék írják le, hogyan különböznek a fordítások a nem fordított szövegektől, a fordítási törvények pedig az univerzálék kialakulásának okaira igyekeznek magyarázatot találni. Pym sajnálatosnak tartja, hogy bár a leíró paradigmán belül megindult empirikus kutatások máris óriási területet ölelnek fel a fordítástudományon belül, a fordítási jelenségek változatosságának feltárása nem párosult újabb elméleti fogalmak kialakulásával. Ehelyett a fejlődés más gondolatok útján folytatódott.

Ahogy a szerző az előző fejezetekben is rámutatott, az ekvivalencia paradigmát követő újabb elméletek nem szakítottak teljes mértékben az ekvivalencia fogalmával: Vermeer *Skopos*-elmélete csupán leszűkítette, Toury Leíró Fordítástudománya pedig kiszélesítette a hatókörét. Az ekvivalencia fogalma így nem tűnt el, azonban erősen megkérdőjelezték létjogosultságát, ahogyan az a **hatodik fejezetben**, a bizonytalanság paradigmájának elméleteiben is nyomon követhető. A bizonytalansági elv (*the uncertainty principle*) kiindulópontja az episztemológia (a megismerés módszereivel foglalkozó tudomány), pontosabban az episztemológiából kiinduló szkepticizmus (*epistemological scepticism*). Eszerint az ekvivalencia által rendelkezésre bocsátott ismeret talán nem téves, ám semmiképpen sem bizonyos. Pym a fejezetet azzal az egyszerű megállapítással nyitja, hogy a fordító sohasem lehet teljesen bizonyos a fordítandó szöveg jelentésében, mégis fordítani kénytelen. A teljes ekvivalencia ily módon lehetetlen. Ez a megállapítás a determinizmus központi problémája, abban az értelemben, hogy a forrásnyelvi szöveg nem okozza (nem determinálja) teljes mértékben a létrejövő fordítást. A szerző két fajta elméletet azonosít, amelyek elfogadják ezt a bizonytalansági tényezőt. Vannak elméletek, amelyek nem kérdőjelezik meg a forrásnyelvi szövegek értelmezhetőségét (a nyelv tekintetében „deterministák”), de nem fogadják el azt a feltevést, hogy a forrás szöveg teljes mértékben meghatározza a fordított célnyelvi szöveget (a fordítás tekintetében „indeterministák”). Más elméletek teljes mértékben indeterministának tekinthetők, mivel megkérdőjelezik mind a forrásnyelvi, mind a célnyelvi szöveg értelmezhetőségét. A bizonytalanság ezáltal olyan nehézséget jelent a fordítási folyamatban, amelyet a fordítónak le kell küzdenie. Pym számos olyan elméletet bemutat, amelyek segítségével a fordító megbirkózhat a bizonytalansági tényező kihívásával: megvilágosodás, konszenzusra törekvő dialógus, hermeneutika, szociális konstruktivizmus, játékelmélet (*game theory*), szemiózis (*semiosis*). A szerző a fejezet végén rátér a dekonstruktivizmus posztmodern filozófiájára, amelynek indeterminista megközelítése a bizonytalanság problémáját úgy oldja fel, hogy a fordítást transzformációként azonosítja, nem pedig jelentésátvitelként. Ennek megfelelően a dekonstruktivista feladata az, hogy felhívja az olvasó figyelmét a szövegben rejlő bizonytalanságokra, ahelyett, hogy megpróbálná leplezni őket.

Az előző három fejezetben tárgyalt paradigma – *Skopos*-elmélet, Leíró Fordítástudomány, Indeterminizmus – az ekvivalencia és a bizonytalanság elvének fundamentális konfliktusára igyekezett választ találni. A következő, **hetedik fejezetben** a lokalizáció paradigmája újabb megoldást kínál a problémára: ha a nyelveket és a kultúrákat lehetetlen teljes bizonyossággal értelmezni, az egyetlen utat a mesterséges nyelvek és kultúrák megalkotása jelenti. Pym értelmezésében a lokalizáció többet jelent egyszerű adaptációnál vagy új fordító technológiák alkalmazásánál. Ehelyett a lokalizáció egy teljesen új paradigmát vezet be a fordításelméletbe a nemzetközisítés (*internationalization*) kulcsfontosságú közvetítő szerepének köszönhetően, amely lehetővé teszi, hogy egy forrásból egyszerre több fordítás születhessen (forrás→nemzetközisített szöveg→célnyelvi szöveg). Ez a nemzetközisített ekvivalencia (*internationalized equivalence*) a nyelv és a kultúra dinamikus kontextusában már nem tekinthető sem „természetesnek”, sem „direkcionálisnak”: mesterséges, standardizált, technikai nyelvet eredményez. A lokalizációs ipar ily módon a nemzetközisítés közvetítő szerepével képes megfelelni a globalizációs piaci kihívásoknak. Egy globalizált vállalat termékeit nemzetközisíti, hogy azután minél gyorsabban és egyszerre lokalizálhassa őket, és ennek a folyamatnak a fordítás is részét képezi. A szimultán fordítás folyamatát olyan technológiai eszközök segítik, amelyek messzemenően befolyásolják, hogyan állítunk elő, hogyan használunk, és hogyan fordítunk szövegeket. A fordítók munkája és munkájuk körülményei ezáltal jelentős változásokon mentek keresztül. A lokalizáció globális következményének tekinthető a kultúrák növekvő standardizálódása. A lokalizáció paradigmája azonban jelentős kulturális adaptációt is magában foglal, és ezzel túllép a hagyományos, ekvivalencia-alapú fordításelméleteken.

A lokalizáció kialakulásával nagyjából egy időben az elméletek egy másik csoportja merőben ellentétes utat követett. Az utolsó, **nyolcadik fejezetben** a szerző azokat az elméleteket ismerteti, amelyek a fordításra nem úgy tekintenek, mint végleges szövegre, ezért ekvivalenciáról nem is beszélnek. A kulturális fordítás paradigmája, amely nevét a szociális antropológiának köszönheti, a fordítást különböző kulturális csoportok közötti általános kommunikációs cselekvésnek tartja. A hangsúly a szövegről ezért áthelyeződik a folyamatokra, a kulturális fordítás emberek és nem szövegek mozgása miatt jön létre. Az ide tartozó elméletek ezért gyakran érintik többek között a posztmodern szociológia, fordítás szociológiája, a posztkolonializmus, a költözés és a kulturális hibriditás problémaköreit. A szerző áttekinti azokat az elméleteket is, amelyek már korábban túlmutattak a fordítás szövegalapú megközelítésein, és a fordítás kulturális hatásaira igyekeztek felhívni a figyelmet (többek között Jakobson, Even-Zohar és Pym). A kulturális fordításhoz társított fogalmak a fordító köztes, közvetítő szerepét hangsúlyozzák, a szereppel járó kulturális hibriditást, a kultúrák közötti mozgást, és a kultúrák közötti határok problematikus természetét – ezáltal az új évszázad új paradigmája kiegészítheti más korábban született paradigmák elméleteit.

A könyv végének *Utóiratában* a szerző, Anthony Pym egyes számban, személyesen szólítja meg olvasóját. Kifejti saját nézeteit az egyes fejezetekben tárgyalt paradigmákról – az ekvivalenciától a kulturális fordításig. Határozottan

kijelenti, hogy nem tekinti magát egyetlen elmélethez tartozónak sem, és ezt nem is tartja szükségesnek. A jövő kutatóinak a következő tanácsot adja: „Amikor a fordításról elmélkedünk, amikor kidolgozzuk saját elméleteinket, először mindig a problémát azonosítjuk – a kétségeket szülő helyzetet, amely megoldást kíván, vagy a kérdést, amely válaszra vár. Azután fogjunk olyan fogalmak és elképzelések keresésébe, amelyek segítséget nyújthatnak a probléma megoldásában. Nem szükséges egy bizonyos paradigmánál kezdeni, és arra sincs szükség, hogy az ember egyetlen paradigmán belül maradjon” (2010: 166, *saját fordítás*). Pym szerint a fordítástudomány fejlődésének ezen az úton kell tovább haladnia.

Anthony Pym érdekes és lebilincselő stílusban, érthető és áttekinthető módon mutatja be a fordítás elméletének átfogó problémáit, ugyanakkor felvillantja a Fordítástudomány eddig még feltérképezetlen területeit (pl. kockázat menedzsment) is a jövő kutatói számára. Az *Exploring Translation Theories* megfelelő tankönyvként szolgálhat bármely fordításelmélettel foglalkozó kurzus tananyagához a fordítástudományi és alkalmazott nyelvészeti posztgraduális képzések programjaiban. A könyv ugyanakkor kiválóan alkalmas arra, hogy az olvasó önállóan fogjon a fordítástudomány kérdéseinek tanulmányozásához, amelyhez további segítséget nyújtanak a mű saját honlapján (<http://www.tinet.org/~apym/publications/ETT/index.html>) található feladatok, illusztrációk, videó összefoglalók és interjúk. A fordítás tudománya iránt érdeklődők ilyen módon gyakorlati feladványokon keresztül fedezhetik fel az egyes elméleteket, mérlegelhetik a különböző elméleti megközelítések erős és gyenge pontjait, valamint befolyásukat a fordítástudomány mai állására és jövőjére nézve. Anthony Pym saját honlapja publikációinak teljes listájával megtekinthető a <http://www.fut.es/~apym/welcome.html> weboldalon.